

Mgr Damian Sochacki OCD
doktorant w Instytucie Filologii Klasycznej
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

**AUTOREFERAT
ROZPRAWY DOKTORSKIEJ**

pt. *Gramatyczny model analizy tekstu w praktyce tłumaczeniowej
Hieronima ze Strydonu*

Promotor: prof. dr hab. Kazimierz Korus
Recenzenci: prof. dr hab. Marian Szarmach (UMK)
dr hab. Marcin Majewski (UPJP2)

Kraków, 17 listopada 2023 roku

1. Okoliczności uzasadniające wybór i sposób sformułowania tematu rozprawy doktorskiej

Przez długi czas dzieło Hieronima było traktowane przede wszystkim jako źródło informacji o świecie semickim, a nie jako przedmiot badań teoretyczno-literackich. Wszystko to zmieniło się, gdy uczeni zaczęli krytycznie podchodzić do pism starożytności chrześcijańskiej: w tym zakresie Hieronim spotkał się z niemałą krytyką. Najczęstszym zarzutem wobec pracy Hieronima był błąd, w jaki miał wprowadzać czytelników na temat swojego warsztatu naukowego, przeczytanych dzieł i spotkanych nauczycieli.

Najbardziej skrajnie negatywną ocenę językowej biegłości Hieronima w języku hebrajskim wydał Pierre Nautin. W swojej monografii o Orygenesie z 1977 r. potwierdził negatywne opinie wyrażone przez A. Klostermanna i G. Bardy'ego w odniesieniu do nadmiernej i nieuznawanej zależności Hieronima od Orygenesesa. Najmocniejsze stwierdzenie P. Nautina pojawiło się w artykule z 1986 r.: „Można udowodnić, że praktycznie nie znał tego języka. Kiedykolwiek w swoich komentarzach lub innych pracach cytuje przepisany tekst hebrajski – a robi to często – lub komentuje język hebrajski, zawdzięcza te informacje swoim źródłom (Orygenesowi, Euzebiuszowi, być może Akacjuszowi z Cezarei); kiedy jednak odchodzi od źródeł, wszystko jest czystym wymysłem”.

Pozytywne oceny kompetencji hebrajskich Hieronima wydali tacy autorzy jak Gerhardus Bartelink, Michael Wissemann i Alfons Fürst. Ponadto trzy ostatnie recenzje na temat Hieronima i nauki hebrajskiego, jedna autorstwa Ilony Opelt, druga Stefana Rebenicha, a trzecia Sandro Leanza, cytują szereg starszych badań, takich jak F. Stummera, L. Ginzberga i M. Rahmera, a także nowsze prace, jak Jaya Bravermana o Księdze Daniela, Pierre'a Jaya o Księdze Izajasza, Charlesa Haywarda o Hieronimie i Targumach, Adama Kamesara na temat *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, które dowodzą umiejętności czytania przez Hieronima po hebrajsku i realności jego kontaktów ze współczesną mu nauką żydowską.

W polskiej bibliografii w temacie kompetencji Hieronima w zakresie języka hebrajskiego oraz jego klasycznego wykształcenia na uwagę zasługują opracowania filologów klasycznych, którzy nie koncentrowali swoich badań na zawartości doktrynalnej pism Hieronima, lecz komunikacji międzykulturowej u schyłku Cesarstwa Rzymskiego. Artykuły Jana Czujka, Augustyna Eckmana, Emila Stanuli czy Mariana Szarmacha ukazują Hieronima jako ostatniego prawdziwego Rzymianina, wychowanego według klasycznego wzorca dwujęzyczności (łacina i greka) i przekonania o wyjątkowej roli cesarstwa w szerzeniu pokoju i kultury pośród βαρβαροι, za których uważał mieszkańców Syrii czy Palestyny. Nowsze opracowania Radosława Piętki, Dariusza Spychały czy Marcina Majewskiego mają już bardziej krytyczny ton, zwłaszcza wobec rzekomej dwujęzyczności, którą miał zapewniać system edukacyjny IV wieku oraz próbują skonfrontować kategorie starożytnej sztuki tłumaczenia z dorobkiem współczesnego przekładoznawstwa. Warto również wspomnieć opracowania Krzysztofa Bardskiego czy Mariusza Szrama otwierające nowe dyskusje nad wpływem przedstawicieli tzw. średniego i nowego platonizmu, zwłaszcza w szkołach katechetycznych i rabinackich Aleksandrii, na Hieronimową *ars vertendi*.

Niewiele jednak zrobiono w kwestii specyfiki i użycia zachodnich kategorii gramatycznych w procesie tłumaczenia z języka hebrajskiego przez Hieronima. Badania lingwistyczne, na które powołuje się Stefan Rebenich, podają interesujące przykłady i stawiają ważne pytania, ale nie są obszerne, ani nie starają się odtworzyć metody, którą Hieronim kierował się w trakcie prac tłumaczeniowych z języka hebrajskiego. W tym miejscu pozostawała dostrzegalna luka badawcza, którą autor dysertacji chciał uzupełnić badaniami nad wykorzystaniem przez Hieronima konkretnego modelu analizy tekstu zaproponowanego przez Dionizjosa

Traka, zaadoptowanego i skondensowanego przez Warrona do czteroczęściowej procedury gramatycznej (*lectio, enarratio, emendatio, iudicium*).

Hieronim był wysokowykształconym erudyta IV wieku, wychowankiem szkoły gramatyczno-retorycznej Donata, zatem posiadał szeroką świadomość autorów klasycznych, a jego liczne odwołania i sugestie zdradzają użycie tego konkretnego modelu postępowania przy analizie tekstu. Dlatego tytuł pracy brzmi: ***Gramatyczny model analizy tekstu w praktyce tłumaczeniowej Hieronima ze Strydonu***. We wstępie do dysertacji autor precyzuje również zakres reprezentacyjnych przykładów użycia modelu Warrona i ogranicza je zasadniczo do *Komentarza do Księgi Jeremiasza*.

2. Tezy i pytania badawcze rozprawy doktorskiej

Studium nad dziełami i życiem Hieronima ze Strydonu daje poczucie obcowania z niezwykle odczytanym i chłonnym na nową wiedzę człowiekiem. Jego gruntowne wykształcenie, liczne podróże, osobiste spotkania z wielkimi mówcami, systematycznie wzbogacana biblioteka, bogata korespondencja z największymi autorytetami IV wieku dają przekonanie o solidnych podstawach jego wiedzy. Dopiero zagłębiając się w szczegóły intertekstualne, można dostrzec jego zależność od innych autorów: raz w postaci bezkrytycznego powielania stereotypowych i imperialistycznych opinii, innym razem jako wybiórcze narzędzie do osiągnięcia celu hermeneutycznego, którym kieruje motywacja polityczna, etyczna czy doktrynalna.

Chociaż Hieronim poddaje się zewnętrznym motywacjom w doborze strategii tłumaczeniowych czy rozumienia tekstu, a wiedza, którą wykorzystuje wydaje się z punktu widzenia współczesnej nauki anachroniczna czy uznaniowa, Strydończyk nie wychodzi poza swoje źródła, nie konstruuje autorskiej teorii języka czy przekładu. Jego największe błędy w tłumaczeniu i interpretacji tekstów nie tylko chrześcijańskich są bezcennym świadectwem i przedmiotem badań, ponieważ pozwalają prześledzić autentyczny proces zmiany sposobu komunikacji całych kultur przekładu z kulturą oryginału. Dlatego autor dysertacji postawił dwie główne tezy i kilka pomocniczych pytań badawczych:

(1) Hieronim ze Strydonu operował wysokimi kompetencjami nie tylko w zakresie języka i kultury grecko-rzymskiej, ale również w zakresie języka i kultury tekstów hebrajskich.

(2) Ze względu na wysokie kompetencje w zakresie gramatyki i retoryki grecko-rzymskiej Hieronim ze Strydonu wykorzystał czteroczęściowy model analizy tekstu Dionizjosa Traka, adaptowany przez Warrona do analizy hebrajskiego tekstu Księgi Jeremiasza.

Obok powyższych, wiodących też rozprawy, zostały sformułowane następujące pytania badawcze o charakterze pomocniczym:

- (1) Jakie są biograficzne podstawy kompetencji językowych i kulturowych Hieronima?
- (2) W jaki sposób Hieronim korzystał ze źródeł wiedzy o języku i kulturze hebrajskiej?
- (3) Jaki był stosunek Hieronima do mniejszościowej kultury oryginału?
- (4) Czy można wykazać u Hieronima proces zmiany preferencji interpretacyjnych Pisma skorelowany ze wzrostem świadomości języka i kultury oryginału: od alegorii do historii?

3. Zagadnienia metodologiczne rozprawy doktorskiej

Kiedy w połowie ubiegłego wieku rodziła się naukowa teoria przekładu, badacze, którzy starali się wówczas zdefiniować jej zakres i cele, przekonani byli, że uda im się ukonstytuować przekładoznawstwo jako nową subdyscyplinę językoznawstwa konfrontatywnego. Zwolennicy tak pojętej nauki o przekładzie silnie podkreślali potrzebę zerwania z tradycją preskryptywną, filozoficzno-eseistycznej teorii tłumaczenia, postulując jednocześnie metodyczną refleksję nad zjawiskiem „transferu międzyjęzykowego”, która wykorzystywałaby instrumentarium pojęciowe współczesnej nauki o języku i komunikacji. Pionierzy przekładoznawstwa zdawali sobie sprawę z tego, że pełniejszy opis badanego przez nich przedmiotu wymaga uwzględnienia dorobku wielu innych dyscyplin: antropologii, kulturoznawstwa, socjologii, filozofii, psychologii, a nawet neurobiologii. Tę konieczność interdyscyplinarnego dialogu dostrzegali już jeden z twórców nauki o przekładzie, Eugene A. Nida. Równocześnie jednak formułowano tezę, iż interdyscyplinarność pozbawi przekładoznawstwo racji bytu, sprawiając, że pogubi się ono w trudnych do zobiektywizowania pozalingwistycznych aspektach procesu przekładu. I tak w latach sześćdziesiątych większość uczonych opowiadała się za ograniczeniem zakresu swej dziedziny badawczej. Z biegiem czasu jednak perspektywa badaczy przekładu zmieniała się – następowały kolejne zwroty w naukowej refleksji nad tłumaczeniem: „zwrot pragmatystyczny”, „zwrot literaturoznawczy” i wreszcie „zwrot kulturowy”.

Zwrot kulturowy w badaniach nad przekładem (tzw. *Translation Studies*) daje również szeroką podstawę metodologiczną, otwartą na wszystkie potrzebne do analizy zagadnienia dyscypliny i metody. W centrum zainteresowania młodych badaczy skupionych wokół tworzącego się ośrodka *Translation Studies* w Leuven (m.in. James Holmes, André Lefevere, Frans de Haan) znalazły się również teksty autorów starożytnych, rychło zatem okazało się, że konieczne jest szerokie badanie innych, poza informacyjnym, wymiarów tekstu w przekładzie, takich jak przynależność gatunkowa, konwencje czy tradycje literackie z jednej strony, a powiązanie dzieła z kontekstem kulturowym i strategiami odbioru z drugiej. W ujęciu zarysowującej się w tym czasie metodologii *Translation Studies* proces przekładu nie może już być definiowany jedynie jako operacja przekodowania językowego, nawet jeśli bierze się pod uwagę różne jej uwarunkowania, lecz opisywany jest jako przetworzenie czy przepuszczenie dzieła oryginalnego przez pewien „filtr”, który odbiorcy docelowemu umożliwia lekturę, zgodnie z założeniem, że tekst przekładu jest przede wszystkim faktem kultury docelowej. Dlatego *Translation Studies* koncentruje się na konkretnych faktach tłumaczeniowych, nie konstruując teorii, ale zwracając uwagę na zależne od kultury (wiedza, stereotypy) przemiany w procesie tłumaczenia.

Podjęcie kulturowe charakteryzowało samego Hieronima ponad 1600 lat temu, który w swoich analizach bierze pod uwagę szeroki kontekst, nazywając go za Szkołą Antiocheńską historią (ἱστορία). Autor dysertacji przyjął podobną metodę, nastawioną bardziej kulturowo, z wykorzystaniem analiz Hieronima, pozostawiając na boku ocenę ich wartości merytorycznej, skupiając się raczej na podkreśleniu wysiłków Hieronima na korzyść nawiązania komunikacji między imperialistyczną, uprzedzoną kulturą grecko-rzymską i mniejszościową zmarginalizowaną kulturą hebrajskiego oryginału.

Stąd złożona pozostaje sytuacja metodologiczna pracy literaturoznawczej, ale o profilu przekładoznawczym. W poszukiwaniu i relacjonowaniu argumentów za potwierdzeniem tezy o kompetencjach Hieronima autor dysertacji korzysta z **metody historycznej**, aby zrekonstruować biograficzne podstawy i zobiektywizować je w zewnętrznych źródłach czyli porównać świadectwa oraz odpowiednio zinterpretować milczenie świadków. W przypadku odtwarzania zakresu kompetencji Hieronima pomogła również **metoda badania procesów kogni-**

tywnych, introspekcja oraz w pewnym zakresie **empiryczne badania jakościowe: analiza treści i interpretacja tekstów**.

W pracy nad tezą o wykorzystaniu przez Hieronima modelu Dionizjoza Traka, adaptowanego przez Warrona, autor przedstawia przede wszystkim wyniki **badania korpusowych** z wykorzystaniem zdigitalizowanych tekstów źródłowych. Szybkie przeszukiwanie i porównywanie tekstów oryginalnych pozwoliło na lokalizowanie zależności intertekstualnych, zakresu wykorzystania czteroetapowego modelu i ewentualnych innowacji. **Studium przypadków** pozwoliło szczegółowo przeanalizować fakty tłumaczeniowe, aby uzasadnić wykorzystanie grecko-rzymskiego modelu.

Metoda filologiczna została zastosowana w szerokim zakresie analizy tekstu, języka i kontekstu, aby poznać przeszłość, wyjaśnić zjawiska, zrekonstruować wydarzenia historyczne i w końcu zrozumieć zjawiska kulturowe. Krytyka źródeł, kontekstualizacja oraz interpretacja stały się narzędziami pomocniczymi.

4. Struktura rozprawy doktorskiej

Praca składa się z trzech rozdziałów, poprzedzonych wstępem, w którym autor szeroko omawia *status quaestionis* i wykazuje lukę badawczą. Każdy rozdział został podsumowany wnioskami, które jeszcze raz zostają zebrane na końcu pracy i zinterpretowane w zakończeniu.

We wstępie autor przedstawia historię krytycznego spojrzenia na kompetencje Hieronima (James Barr, Eitan Burstein, Neil Adkin, Pierre Nautin). Najbardziej radykalne zdanie na temat braku narzędzi językowych Hieronima w zakresie języka hebrajskiego prezentuje Pierre Nautin, który oskarża Strydończyka o plagiat (usiłuje udowodnić zależność komentarzy od wcześniejszych autorów, kwestionuje jego kontakty i źródła hebraistyczne), jak również o pozbawioną kompetencji innowację.

W rozdziale pierwszym autor opisuje ramy kulturowo-społeczne życia i pracy naukowej Hieronima, przeprowadzając krytykę jego źródeł znajomości języka i kultury hebrajskiej. W tej części pracy został podkreślony wpływ zewnętrznych źródeł, takich jak komentarze Orygenesusa i Euzebiusza, greckie recenzje Starego Testamentu zawarte w Heksapli czy w końcu osobiste spotkania z nauczycielami hebrajskimi. Świadomość tych wszystkich źródeł wiedzy, z jednej strony potwierdza przypuszczenia o zapożyczonej wiedzy specjalistycznej od wcześniejszych pisarzy kościelnych, z drugiej strony argumentuje za bezpośrednimi spotkaniami z uczonymi hebrajskimi swoich czasów i nabywania czynnych kompetencji w trakcie konsultacji z nimi.

W rozdziale drugim autor pracy przedstawia filary rzymskiej edukacji Hieronima oraz jej przejawy w pracy nad przekładem Starego Testamentu. Rekonstrukcja procesu edukacji prowadzi do wyostrenia wpływu jednego z największych nauczycieli gramatyki w późnej starożytności, Eliusza Donata oraz jego ucznia, Serwiusza, na pracę filologiczną Hieronima. Zaadaptowany przez Warrona model analizy tekstu był wykorzystywany w szkole Eliusza Donata do ilustracji zagadnień gramatycznych. Autor pracy uszczegóławia, że model składał się z uważnego odczytania tekstu (*lectio*), próby przybliżenia szerokiego kontekstu (*enarratio*), analizy i identyfikacji błędów w tekście (*emendatio*) oraz oceny wartości literackiej i estetycznej dzieła (*iudicium*). Przez czteroczęściową analizę fragmentów poezji i prozy w szkole gramatyka Hieronim nauczył się profesjonalnej analizy tekstu, którą wykorzystał w pracy tłumaczeniowej i egzegetycznej zwłaszcza Starego Testamentu.

W trzecim rozdziale autor próbuje wykazać na przykładzie fragmentów z *Komentarza do Księgi Jeremiasza* zależność Hieronima w pracy z tekstem hebrajskim od wspomnianego grecko-rzymskiego modelu analizy tekstu. W ten sposób autor pracy włącza się do dyskusji

na temat kompetencji Hieronima w zakresie szeroko rozumianej filologii hebrajskiej. Autor szuka również odpowiedzi na pytanie, czy mamy do czynienia ze zmianą opcji hermeneutycznej Hieronima (z *graeca veritas* na *hebraica veritas*) i poszukiwaniem faktograficznej dosłowności, historycznego kontekstu właściwego dla tzw. Szkoły Antiocheńskiej.

5. Główne wnioski rozprawy doktorskiej

Decyzja Hieronima, aby oprzeć swoją egzegezę Starego Testamentu na tekście hebrajskim, wyróżniała jego podejście wśród wczesnochrześcijańskich tłumaczy i komentatorów. Oprócz przekładu *iuxta hebraeos*, Hieronim wykorzystał swój warsztat hebrajski w licznych pracach egzegetycznych dotyczących Starego Testamentu: w pracach nad Księgą Rodzaju, Psalmami i księgami prorockimi. Podstawą tych projektów były nabyte kompetencje filologiczne.

Podejście Hieronima do analizy tekstów hebrajskich wynika z wykształcenia w zakresie gramatyki łacińskiej i greckiej, które otrzymał w młodości w szkole wybitnego gramatyka Eliusza Donata. Tradycja gramatyki, rozumianej szeroko jako „interpretacja literacka”, sięga co najmniej greckich uczonych, którzy w III i II wieku przed Chr. pracowali nad tekstami w bibliotece aleksandryjskiej. Tradycja ta dotarła do świata łacińskiego za pośrednictwem autorów, takich jak Warron i Kwintylijan, a w czasach Hieronima była jeszcze podstawą zaawansowanego kształcenia młodych obywateli Rzymu. Hieronim przyswoił sobie metodę gramatyczną w trakcie pracy z tekstami autorów rzymskich: zetknął się również z tą tradycją w formie greckiej, czytając greckich komentatorów chrześcijańskich, takich jak Orygenes i Diodor z Tarsu, którzy już wcześniej zaadaptowali elementy tej tradycji do interpretacji biblijnej. Hieronim nie był więc pierwszym chrześcijaninem, który wykorzystał narzędzia greckich i łacińskich uczonych do badań biblijnych. **Jednak jako obywatel rzymski, który studiował również język grecki i rozumiał zawilości analizy językowej, jako pierwszy zastosował swoje gramatyczno-retoryczne wykształcenie do badań nad językiem hebrajskim.** Tradycja gramatyki rzymskiej i greckiej dała Hieronimowi ramy metodologiczne dla jego hebrajskich badań, podpowiadając mu, jakie pytania można zadać tekstowi i jak na te pytania odpowiedzieć.

Cztery części γραμματική w łacińskiej formie podanej przez Warrona, to *lectio* (czytanie na głos), *enarratio* (wyjaśnianie), *emendatio* (krytyka tekstu) i *iudicium* (osąd literacki). Każdy z tych elementów w jakiś sposób wpłynął na filologię hebrajską Hieronima. Szczególny nacisk w pracach Hieronima został położony na te aspekty każdego z nich, które najbardziej dotyczą interpretacji tekstu. Na przykład, **dzięki praktyce *lectio*, Hieronim nauczył się zwracać uwagę nie tylko na brzmienie słów, ale również na zamierzony ton wypowiedzi oraz na związek między pauzami odczytanymi w tekście a podziałem zdań na klauzule.** Umiejętności Hieronima w zakresie *emendatio* pozwoliły mu rozwiązywać trudności egzegetyczne poprzez krytykę tekstową, należy przy tym pamiętać, że punktem wyjścia był hebrajski tekst jego czasów, pozbawiony interpunkcji i zapisu samogłosek. Hieronim najszerzej stosował praktyki związane z *enarratio*: objaśnianie trudnych słów, wyjaśnianie tematyki tekstu poprzez dostarczanie informacji tzw. tła, analizę retoryczną i gramatyczną oraz eksponowanie sensu poprzez parafrazę. **Dzięki znajomości *iudicium* Hieronim rozwinął wyczucie dobrego stylu i przynajmniej w ograniczonym zakresie zastosował tę wrażliwość literacką do hebrajskiego tekstu Księgi Jeremiasza, okazjonalnie chwalać brzmienie fragmentów i dokonując stylistycznego porównania między prorokami Jeremiaszem, Ezechielem i Izajaszem.** Ponadto aspekt *iudicium*, który dotyczył oceny autentyczności dzieł, pomógł Hieronimowi dostrzec skomplikowane kwestie autentyczności

różnych spornych dokumentów biblijnych, takich jak List Jeremiasza. *Iudicium* jako osąd estetyczny i formalny było najmniej widoczne w hebrajskiej pracy tłumaczeniowej Hieronima. Chociaż Hieronim był wyraźnie wrażliwy na Biblię hebrajską jako literaturę i na tej płaszczyźnie wykazywał pewne uznanie dla tekstu, to w swoim *Komentarzu do Księgi Jeremiasza* nie poświęcił tym sprawom wiele miejsca. Hieronim używał tego procesu raczej do ustalenia sensu, który można wykorzystać w nauczaniu doktryny i moralności, a pomijając takie kwestie jak styl i kultura, które również były elementami gramatyki. Dzięki temu gramatycznemu punktowi widzenia Hieronim rozwinął chrześcijańską filologię hebrajską.

Chociaż Hieronim zawdzięcza swoją metodę filologiczną rzymskim i greckim gramatykom, to jednak sam **język hebrajski poznał przede wszystkim ze źródeł żydowskich**. Charakter tych źródeł i dostęp Hieronima do nich miały również ogromny wpływ na jego hebrajski warsztat naukowy.

Język hebrajski przetrwał jako język mówiony co najmniej do początku III wieku po Chr., w postaci tzw. średniego języka hebrajskiego (Miszny). Po tym czasie społeczności żydowskie, które nadal używały hebrajskiego jako podstawowego języka codziennego, przyjęły do tego celu język aramejski, a hebrajski zaczął odgrywać coraz mniejszą rolę. Jednak w żadnym momencie język hebrajski nie przestał być aktywnie używany. Istnieją dowody na używanie hebrajskiego mówionego i nieakademickiego pisanego w późnym antyku i w średniowieczu, a sam korpus literatury rabinicznej świadczy o szerokim stosowaniu hebrajskiego w czasach Hieronima do komponowania i redagowania dokumentów rabinicznych, rozwoju liturgii, ekspozycji synagogałnych i tego, co leży u podstaw – czytania Pisma Świętego. Nauka czytania w języku hebrajskim zaczynała się od gruntownego opanowania alfabetu, a następnie przechodziła bezpośrednio do czytania Pisma Świętego wraz z nauczycielem. Nauczyciel dzielił tekst na łatwe do opanowania jednostki, instruował uczniów o poprawnej wymowie, a następnie tłumaczył na znany język (np. aramejski lub grecki), aby wyjaśnić segment po segmencie, co oznaczał tekst hebrajski. W niektórych przypadkach wydaje się, że stosowano tłumaczenia pisemne. Chociaż język zmieniał się na różne sposoby, studiowanie Pisma Świętego po hebrajsku trwało nieprzerwanie od czasów biblijnych aż do czasów Hieronima.

Według jego własnego świadectwa, Hieronim rozpoczął naukę hebrajskiego u Żyda nawróconego na chrześcijaństwo, którego spotkał na pustyni w Chalcis, mając już tam styczność z językiem semickim, znanym mu jako syriacki. Hieronim zaczął od nauki alfabetu i do czasu przybycia do Rzymu w 382 r. poznał przynajmniej podstawy tego języka. W czasie pobytu w Rzymie Hieronim kontynuował studia hebrajskie i zaczął bardziej zdecydowanie mówić o pierwszeństwie tekstu hebrajskiego. W 391 r. rozpoczął tłumaczenie Starego Testamentu *iuxta hebraeos*, które ukończył w 405 r. Od tego czasu większość swoich wysiłków egzegetycznych poświęcił Staremu Testamentowi, przyjmując za podstawę tekst hebrajski. Wydaje się, że Hieronim miał pewien kontakt ze wspólnotami żydowskimi, które nadal aktywnie używały języka hebrajskiego: u Hieronima można znaleźć ślady kontaktu zarówno z pewnymi praktykami liturgicznymi, takimi jak śpiewanie psalmów czy recytacje formuł, jak i z niektórymi niebiblijnymi dziełami napisanymi po hebrajsku. Niemniej jednak **głównym sposobem nauki języka hebrajskiego przez Hieronima byli osobiści nauczyciele, z których pomocy korzystał przez całe życie, oraz greckie wersje heksaplaryczne Akwili, Symmachusa i Teodocjona**.

Hieronim musiał czytać ST razem z nauczycielem, który krok po kroku wyjaśniał mu tekst po grecku. Większość studiów hebrajskich Hieronima musiała odbywać się w języku greckim. Prawdopodobnie z większością swoich nauczycieli rozmawiał po grecku: znaczenie jakiegoś hebrajskiego słowa najczęściej ilustrowane było jego greckim odpowiednikiem. Podobnie Hieronim uczył się z greckich przekładów, jak w 384 r., gdy donosi, że poświęcał swoje siły na porównywanie dosłownego tłumaczenia Akwili z tekstem hebrajskim. W tym świe-

tle nie dziwi fakt, że Hieronim poważnie traktował greckich autorów, którzy pisali na temat języka i kultury hebrajskiej (np. Euzebiusz i Orygenes). Przez całe życie Hieronim korzystał z greckich komentarzy w swojej pracach filologicznych, podobnie jak współczesny uczony konsultuje słowniki, gramatyki i konkordancje. W *Komentarzu do Księgi Jeremiasza* wiele etymologii hebrajskich nazw własnych pochodzi z *Onomastica* lub dzieł Orygenesesa. W przypadku słów hebrajskich niebędących nazwami własnymi, które są wyraźnie cytowane i omawiane w komentarzu, jedynymi źródłami greckimi, z których Hieronim zdaje się czerpać, są wersje heksaplaryczne, których fragmenty wiernie przytacza, nawet jeśli się z nimi nie zgadza.

W *Komentarzu do Księgi Jeremiasza* Hieronim wykorzystuje własną znajomość języka hebrajskiego, nabytą od żydowskich nauczycieli i z własnej rozległej lektury, aby korzystać z greckich wydań: czasami podążając za ich tropem, a innym razem je poprawiając. **Istnienie paraleli w tłumaczeniu między Wulgatą Hieronima a wersjami heksaplarycznymi w żaden sposób nie oznacza, że Hieronim nie potrafił czytać po hebrajsku. Wyniki badań Hieronima prędzej czy później musiały się pokrywać w jakiejś części z wyborami tłumaczeniowymi autorów wersji greckich.**

Hieronim wyjaśniał tekst biblijny zarówno na poziomie dosłownym, jak i duchowym. Sens dosłowny (*ad litteram*) wynikał z brzmienia tekstu w ramach całej księgi, na tle założonej przez tekst narracji historycznej (*historia*). Sens duchowy (*intellegentia spiritalis, tropologia*) polegał na zastosowaniu sformułowań lub sytuacji opisanej we fragmencie do chrześcijańskiego tematu duchowego, często z góry zakładając analogię między tekstem a chrześcijańskim zastosowaniem. Hieronim zazwyczaj kojarzył hebrajskie dane językowe z sensem dosłownym, częściowo dlatego, że egzegeza, z którą zetknął się wśród Żydów, była „literalna” (tzn. dotyczyła narodu izraelskiego, jego królów, Świątyni, Babilończyków itd.), a częściowo dlatego, że *ιστορία* tekstu wyjaśniała sens słów, w którym Hieronim jako „gramatyk” zwracał się do danych językowych.

Życie Hieronima można podzielić na dwa etapy: (1) fascynacji greckim chrześcijańskim dziedzictwem oraz (2) przekonania do tzw. hebrajskiej prawdy. Na pierwszym etapie Hieronim jako młody absolwent rzymskich szkół odwiedzał grekojęzyczne ośrodki myśli chrześcijańskiej, aby słuchać mistrzów, którzy posługiwali się przede wszystkim barwną i ciekawą alegorezą o aleksandryjskim rodowodzie. W ten sposób Hieronim wsłuchiwał się w Apolinarego z Laodycei, szkoląc swoją znajomość języka greckiego, zachwycał się Grzegorzem z Nazjanzu przy okazji odwiedzin Konstantynopola i był niezwykle dumny, że przez miesiąc przebywał u stóp Didymosa Aleksandryjskiego. Sytuacja odwróciła się z dwóch powodów: po pierwsze, pisma Orygenesesa stały się niebezpieczne, a Hieronim korzystał z nich garściami; po drugie, **przebywanie naszego mnicha w Antiochii, potem na pustyni w Syrii i w końcu w Palestynie otwarło go na nową metodę interpretacji tekstu, nazywaną również po grecku *ιστορία*.**

Z drugiej strony Hieronim generalnie kojarzył sens duchowy z LXX. Septuaginta służyła jako tradycyjna Biblia Kościoła, a chrześcijańskie komentarze, na których Hieronim opierał się w dużej części swojej duchowej egzegezy, korzystały z LXX lub przynajmniej ze starolacińskiej wersji opartej na LXX. W tym kontekście etymologie hebrajskich nazw własnych służyły jako możliwe źródło „wyższej” interpretacji przez całą tradycję chrześcijańską aż do Filona. Już u Orygenesesa etymologie hebrajskie służyły jako punkty wyjścia dla alegorii, a Hieronim ze swej strony kontynuował tę praktykę. Chociaż Hieronim zazwyczaj zajmował się hebrajskimi danymi językowymi w ramach dosłownej interpretacji, kierując się przy tym swoim wykształceniem gramatycznym, często odwoływał się do hebrajskich etymologii nazw własnych w celu interpretacji duchowej lub alegorycznej.

Dzieła egzegetyczne Hieronima zawierają ważne starożytne tradycje związane z tekstem hebrajskim; ponadto tradycje te są przedstawione przez Hieronima w sposób systema-

tyczny, to znaczy zorganizowane wokół tekstu biblijnego i poddane krytycznej analizie. Choć nie wszystkie poglądy filologiczne z późnej starożytności są słuszne (w rzeczywistości dowody nie zawsze są jednolite), istnieje wiele bardzo wiarygodnych interpretacji tekstu hebrajskiego, które można znaleźć w starożytnych świadectwach.

Znaczenie Hieronima dla historii chrześcijańskiej hebraistyki jest nie do przecenienia. Zebrał on wszystkie informacje z dostępnych mu źródeł greckich i dodał do tego wszystko, czego nauczył się od Żydów swoich czasów. W średniowieczu dzieło Hieronima stało się głównym źródłem do badania tekstu hebrajskiego. Później jego ciekawość i pracowitość służyły za przykład chrześcijańskim hebraistom w epoce renesansu. Również dzisiaj Hieronim pozostaje ważnym świadkiem interpretacji Biblii hebrajskiej w starożytności. Zakres jego badań nad językiem hebrajskim Starego Testamentu czyni go wyjątkowym wśród wczesnochrześcijańskich interpretatorów. Choć egzegeza Hieronima dla współczesnych badaczy może wydawać się wtórna i eklektyczna, w dziedzinie filologii hebrajskiej Hieronim wykazuje niezwykłą spójność metody badawczej.